

Opvallend is dat hij daarbij kan wijzen op overeenkomsten met aangrenzende gewesten. Verschijnselen als vaste familienamen, een patrilineair bewustzijn, adellijke relaties met kerken en kloosters en elementen van een ridderlijke cultuur, ja zelfs van feodaliteit komen in Friesland net zo goed voor als daarbuiten. De vorm en verspreiding van stinzen vertoont evenmin een afwijkend beeld. Pas vanaf circa 1350, als de ontwikkeling van een landsheerlijk gezag in Friesland stilvalt, gaat het land uit de pas lopen. Waar elders het vetewezen werd uitgebannen door een groeiende centrale macht, en grote, vorstelijke burchten het kastelenlandschap gingen domineren, bleef het kleinschalig geweld in Friesland aan de orde van de dag, hetgeen leidde tot het voortbestaan van vele kleine steenhuizen. Pas na 1500, toen ook hier een centrale landsheerlijkheid werd gevestigd, verloren de huizen hun functie.

De min of meer systematische vergelijking met de situatie in aangrenzende landen is een van de sterke punten in Noomens onderzoek. Tegelijk legt het ook enkele mogelijke zwakten bloot. In de eerste plaats is de definiëring van het kernbegrip 'stins' niet universeel toepasbaar. Stinzen zijn verdedigbare adelshuizen, maar het begrip 'verdedigbaarheid' is volgens Noomen relatief. Het 'moet gerelateerd worden aan de frequentie en de omvang van het geweld in de betreffende regio'. Kleine edelmannshuizen die in Holland vanwege de sterke vorst met zijn kanonnen niet meer verdedigbaar waren, waren dat nog wel in Friesland, waar men vooral met klein geweld onderling te maken had (182). Deze stelling is echter problematisch. Ook in Holland bestond in de vijftiende eeuw nog 'klein, onderling geweld', waarin adelshuizen een rol speelden. Huizen die niet meer bestand waren tegen een beleg met vorstelijke kanonnen, boden wel degelijk bescherming tegen plunderaars en burens met wie men ruzie had. Bovendien zijn de feitelijke aanwijzingen voor de verdedigbaarheid van de Friese stinzen soms gering. Sommige van de door Noomen als 'stinzen' aangeduide huizen, zouden in Holland misschien slechts als 'begraven hofsteden' te boek gesteld worden.

Een ander probleem is de verklaring van het ontbreken van grote, samengestelde kastelen in Friesland. Noomen zoekt het uitsluitend in het ontbreken van een landsheerlijkheid (onder andere op pagina 88), maar men zou ook kunnen denken aan het ontbreken van een hoge adel. Dat die er niet was in Friesland heeft niet alleen met de afwezigheid van een landsheer te maken, maar ook met zaken als erfrecht en huwelijksstrategie. Het erfrecht komt in het boek wel aan de orde (193 e.v., 244), zonder echter dat de implicaties voor bezitsaccumulatie en daarmee voor de omvang van stinzen expliciet worden besproken.

Noomens boek roept door zijn comparatieve benadering enkele vragen op. Dat is een compliment. Wie de diepten van het detailonderzoek ingaat en tegelijk de weidse verten van het Europese kasteel- en adelonderzoek in het oog wil houden, maakt het zichzelf niet gemakkelijk. Dat daarbij niet alle vragen in één keer opgelost kunnen worden, is te begrijpen.

ANTHEUN JANSE, UNIVERSITEIT LEIDEN

Soens, Tim, *De spade in de dijk? Waterbeheer en rurale samenleving in de Vlaamse kustvlakte (1280-1580)* (Historische economie en ecologie; Gent: Academia Press, 2009, xix + 359 blz., ISBN 978 90 382 1352 1).

De titel van dit boek verwijst naar de symbolische handeling waarmee grondeigenaren afstand konden doen van hun grond. Wie de spade in de dijk stak, was zijn grond kwijt maar ook verlost van de daarop rustende schulden. In de middeleeuwen grepen vele kleine boeren in de Vlaamse kustvlakte naar dit laatste redmiddel. Het geploeter op het land leverde structureel te weinig op om de kosten van het dijkonderhoud te kunnen betalen. De centrale vraag van het boek is in hoeverre er een duurzaam waterbeheer werd gevoerd in de laat-middeleeuwse Vlaamse kustvlakte, en de titel

suggereert alvast geduchte twijfel. De auteur wil de duurzaamheid, of het ontbreken daarvan, verklaren uit de regionale machts- en bezitsverhoudingen. Deze politieke en economische verhoudingen zouden beslissende invloed gehad hebben op de waterschappen, de instellingen die het waterbeheer vorm gaven. Het onderzoek spitst zich toe op de kasselrij van het Brugse Vrije – het belangrijkste plattelandsdistrict van het graafschap Vlaanderen – tijdens de crisis van de late middeleeuwen (1280-1580). Binnen de kasselrij is het dan weer vooral het laaggelegen deel waar Soens zich op concentreert, want alleen daar vergde de landbouw bijzondere waterstaatkundige voorzieningen.

In een breed opgezet betoog wordt inderdaad overtuigend duidelijk gemaakt hoe ingrijpende maatschappelijke veranderingen doorwerkten in het beleid van de waterschappen. Binnen de dertiende-eeuwse samenleving van kleine eingegeërfde boeren waren velen nauw betrokken bij het waterbeheer. De boeren werkten jaarlijks aan het onderhoud van dijken en waterlopen en konden tevens invloed uitoefenen op het beleid terzake. Het resultaat was dat het waterbeheer vooral het collectief belang uitdrukte. In de praktijk betekende dit bescherming en behoud van het land, bijna tegen elke prijs. In de loop van de late middeleeuwen maakten de kleine boeren echter geleidelijk plaats voor grootgrondbezitters die hun grond via kortetermijnpacht exploiteerden. Deze groep ging domineren in het bestuur van de waterschappen en het beleid veranderde. Minimalisering van de waterstaatslasten werd het hoogste doel. Voor minder gunstig gelegen gebieden leidde dit uiteindelijk vaak tot landverlies. Soens concludeert dat het landschapsbeheer door de waterschappen niet bijzonder succesvol was; als duurzaam kan het nauwelijks worden gekwalificeerd.

Deze studie bewijst eens te meer dat het grote landverlies langs de Vlaamse en Nederlandse Noordzeekust tijdens de late middeleeuwen niet eenvoudigweg een gevolg was van krachtiger stormvloed of andere natuurlijke factoren. Het idee dat de zee een 'transgressiefase' doormaakte

die catastrofaal uitwerkte voor het kustgebied, is reeds enige tijd verlaten. In plaats daarvan is de interactie tussen mens en natuur centraal komen te staan. Het alom wroeten in de bodem ten behoeve van zout- en turfwinning bijvoorbeeld veranderde grote gebieden tussen de Maas- en de Scheldemonding in een uiterst kwetsbaar landschap. Auteurs als De Kraker en Leenders hebben eerder laten zien hoe de mens als het ware de zee uitnodigde zijn vernietigende werk te komen doen. De studie van Soens over de Vlaamse kustvlakte sluit hierbij aan, waarbij bijzonder is dat hij de invloed van het menselijk handelen weet te concretiseren door de investeringen in de waterstaat te confronteren met de opbrengsten van de landpachten. Van beide variabelen presenteert hij reeksen die reeds eind dertiende eeuw aanvangen en drie eeuwen beslaan (140). De confrontatie van beide reeksen maakt duidelijk dat er een neerwaartse spiraal ontstond van tekortschietende investeringen in de waterstaat en dalende pachtopbrengsten. Deze spiraal mondde op den duur uit in een verwaarloosde waterstaatkundige infrastructuur, met als gevolg dijkdoorbraken, overstromingen en ten slotte landverlating. Dit is slechts één voorbeeld van de rijkdom aan kwantitatieve data en pertinente analyses die de studie zo boeiend maken.

De enige partij die een constructieve rol had kunnen spelen door het algemene belang te beschermen en een billijke verdeling van kosten en baten op te leggen, was de overheid. De grafelijke instellingen hielden zich echter over het algemeen zolang mogelijk afzijdig. Wanneer zij ingrepen was het meestal een geval van 'too little, too late'. Daardoor bleef het weinig efficiënte waterstaatsbestel, alleen al in de kasselrij van het Brugse Vrije bestaand uit meer dan honderd waterschappen die toenemend in het belang van een minderheid opereerden, voortbestaan. Een verdienste van het boek is dat de samenhangende visie zich goed leent als basis voor vergelijkingen. Zo lijkt mij een vergelijking met de Hollands-Utrechtse laagvlakte interessant. Daar leidde een tragere commercialise-

ring van de landbouw, een gelijkmatiger verdeling van machts- en eigendomsverhoudingen en een doelmatiger organisatie van waterschappen tot andere uitkomsten. De Hollandse hoogheemraadschappen zorgden voor enige regionale coördinatie en lastenspreiding.

Er zijn toch ook enige kritische noten bij de studie te plaatsen. De ecologische kant van het verhaal komt weinig uit de verf. Mogelijk als reactie op de theorie van de transgressiefasen is de nadruk nu erg zwaar op de menselijke factor gelegd, zodat we weinig horen over landschappelijke ontwikkelingen: grondsoorten, grondgebruik, bodemdaling, veranderende verhouding tussen oppervlakte water en land. Die aspecten waren wel van invloed op het waterbeheer. Verder wordt de tegenstelling tussen het beleid van de kleine boeren en dat van de grootgrondbezitters nogal sterk aangezet. De auteur stelt de grootgrondbezitter voor als iemand die koelbloedig de kosten en opbrengsten van een perceel tegen elkaar afzet en eist dat het op korte termijn winst oplevert. Van met name institutionele beleggers kan echter verondersteld worden dat ze ook op wat langere termijn dachten. Een zeker streven naar duurzaamheid in de grondpolitiek van kloosters is uit de literatuur bekend. Ook de veronderstelling dat *absentee landlords*, zoals de grootgrondbezitters vaak waren, niet fysiek bedreigd werden door een overstroming en daarom minder gemotiveerd waren om het risico daarop te verkleinen is niet heel overtuigend. Een overstroming raakte hen wel degelijk in de vorm van lagere en moeilijker te innen pachtsummen.

Het boek is een bewerking van een proefschrift en veel van de conclusies waren eerder in een aantal artikelen gepubliceerd. Nu alles bijeen staat, wordt nog eens duidelijk hoe veelomvattend dit onderzoek is geweest. De bezitsverhoudingen, bedrijfsstructuren, institutionele ontwikkeling van de waterschappen, samenstelling van waterschapsbesturen, investeringen in waterstaat en rechtzaken rondom waterproblemen: alles wordt helder behandeld in relatie met de centrale these. Daartoe is een grote hoeveelheid bronnen doorgewerkt.

Een belangrijk boek en een geslaagd en inspirerend voorbeeld van hoe moderne waterstaatsgeschiedenis kan worden geschreven.

MILJA VAN TIELHOF,
HUYGENS INSTITUUT VOOR NEDERLANDSE
GESCHIEDENIS

Sutton, Anne F., Visser-Fuchs, Livia (eds.), *The Book of Privileges of the Merchant Adventurers of England 1296-1483* (Records of Social and Economic History. New Series 42; Oxford: Oxford University Press, 2009, xvi + 436 pp., ISBN 978 0 19 726440 9).

This is an edition of *The Book of Privileges of the Merchant Adventurers of England*, a document made for the embassy from Richard III to the Low Countries in September 1484. The document contains the most important privileges granted to the Company by the princes of the Low Countries from 1296 till 1483. The 18 different privileges were selected because of their relevance to the contemporary trade with the cities in the southern Low Countries. Each privilege in French, Dutch or Latin is accompanied with a translation in contemporary medieval English. Thus, it is an edition of an important working manual for the English ambassadors.

The edition is preceded by an elaborate introduction. The first part is a general historical introduction. First, it tells us about 'The Company of Merchant Adventurers'. This was in fact a popular title of the so called company of the 'Merchants of the Nation of England Trading in the Parties of Brabant, Flanders, Holland and Zeeland'. This longer title explains the main activities of the company. They controlled the export of English cloth and import of linen and luxury goods bought in the Low Countries. Second, the introduction tackles the genesis of the text and the diplomatic relations in the period prior to the text (1477-1483).